

Isot ja pienet asiat kielenhuollossa

Pentti Leino pohti viime Virittäjässä pitkään kielenhuollon pulmia (Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto?). Kun minutkin mainittiin ja asemani puisto-vahtina lienee keskeinen, muutama kommentti on paikallaan. Yritän pysyä periaatteiden piirissä.

Leino kirjoittaa: »Tarvitaan siis keskustelua oikeakielisyyspolitiikan perusteista: Mitkä ovat kielenhuollon keskeiskysymyksiä, mitkä taas toissijaisia? Miten tiukaksi ja vaihtelemattomaksi kirjakieli ja yleispuhekieli tulisi normittaa? Minkätyyppiseen puheeseen ja kirjoitukseen normit on milloinkin ulotettava? Millaisin kriteerein kirjakieleen ilmaantunut uudennos arvioidaan hyväksyttäväksi tai karsittavaksi? Ja *last but not least*: millainen on kielenhuoltajan käsitys kielestä?» Leino itse käsittelee pääasiallisesti yksittäisiä kannanottoja ja suosituksia ja arvelee puuttuvansa »kenties toisarvoisiltakin tuntuviin» seikkoihin. Hän ei myöskään anna täsmällisiä vastauksia esittämiinsä kysymyksiin, mutta nostaa kyllä esiin asioita, joista on syytä keskustella. Hänen mahdollisten vastaustensa jotkin linjat ovat pääteltävissä yksityistapausten kritiikistä.

Leino ei ole halunnut viitata niihin kirjoituksiin, joissa hänen arvostelemansa kielenhuoltajat ovat tuoneet esiin periaattellisia näkemyksiään. Näistä on esimerkiksi Terho Itkonen julkaissut kokonaisen kirjan. Isoja asioita, mm. kielen normien luonnetta, on käsitelty

Kielikellon (1/1985) verran, yhdessä äidinkielenopetuksen edustajien kanssa. Kellon täydeltä (2/1986) on pohdittu myös julkisuuden puhekielen normi-ongelmia. Vastauksia Leinon kysymyksiin on siis eri yhteyksissä luonnosteltu. Mutta tietysti hyvä periaate on lähteeä katsomaan esimerkkien valossa, toimii-ko pappi niin kuin saarnaa.

Miten tiukasti sitten pitäisi normittaa? Päätösten tietä syntyneet normit, ns. toisen asteen normit, koskevat vain kirjakieltä. Leino ei selvästi määrittele, mitä hän tarkoittaa kirjakielellä. Kielitoimistossa sillä tarkoitetaan tietoisesti normittua kieltä, normikieltä, jota käytetään yhteiskunnassa sekä kirjallisesti että suullisesti. Sen piirteistöllä täytyy mielestäni olla selvät rajat. Normikieltä tarvitsevalle on etua siitä, että opittu normi pysyy vallitsevana ja ettei ilmausten työnjaon epäselvyys aiheuta kohtuuttomasti pulmia.

Olellainen kysymys näin ollen on, mikä on normikielen käyttöala. Kirjoituskielessä kukoistavat – esimerkiksi viihteellisessä tekstissä, jollaista lehdistön kielestä on suuri osa – monet vainotut *huomioinnit, valmiudet* ja *kokonaisvaltaisuudet*. Ei tällaisten viljelijää ainakaan kielitoimisto lähde nimeltä mainiten ojentamaan, mutta mitään vaaraa en näe siinä, jos kirjoittajia opastetaan etsimään persoonallisen ja täsmällisen sanonnan keinoja muualtakin kuin tämääntapaisten »muoti-ilmausten» suunnalta.

Normikielen käyttöala ei ole historian kuluessa kovin paljon muuttunut. Normikieleksi tuli Suomessa – kuten mo-

Keskustelua

nessa muussakin maassa – aluksi Raamatun kieli. Se oli kanonisoitua »virallista» kieltä, niin tiukkaa, ettei siihen kelvannut 1700-luvun alussa esimerkiksi sana *suvaita*. Vahva virallisuus on yhteiskunnassa vanhastaan myös lakikielellä. Sanomalehdistö seurasi 1800-luvulla Raamatun ja lakikirjan kielen sidonnaisia linjoja, mutta viihteellisen aineksen lisääntyessä puhutun kielen suora vaikutus on jatkuvasti voimistunut. Tietokirjallisuus taas on yleensä pyrkinyt käyttämään johdonmukaisesti normikieltä. Tietokirjallisuuden tarvitsemien ammattikielen termien muokkauksessa on niin ikään pysytty yleensä asialinjalla.

Edelleenkin normikielen ydinaluetta on säädösten, Raamatun ja tietokirjallisuuden kieli. Lehdistön kielestä ainakin vakavien uutisten kieli on pyrkinyt tietoisesti noudattamaan normikielen linjaa.

Kun jotakin sanaa tai muotoa vaaditaan »hyväksyttäväksi kirjakieleen», minä ajattelen ensisijaisesti tuon normikielen ydintä. Onko paikallaan, että säädöksissä rupeaa vilisemään enemmän *valmiuksia* kuin koulunuudistajat jo ovat ehtineet sinne suoltaa? Pitäisikö onnettomuus uutisissa ruveta kertomaan, mitä liukas keli sai kehätiellä aikaisin aamulla »aikaiseksi»? Toivoisin lingvistien ilmaisevan selvin sanoin, mitä he tarkoittavat »hyväksymisellä kirjakieleen» ja yleensä »hyväksymisellä». Ei Suomessa esimerkiksi suomen kielen lautakunta työkseen hylkää ja hyväksy sanoja. Toisaalta en haluaisi kieltää keltään suomen kielen tutkijalta kansalaisoikeutta ilmaista, että hän pitää jotakin sanaa tai muotoa julkikielessä huonona tai tarpeettomana, jopa pöhönä. Sama oikeus olkoon toistaiseksi myös kielitoimiston ihmisillä. Kun tämä oikeus kaikille sallitaan, on suvaittava myös annos subjektivismia. Jos näistä asioista sopii keskustella vain lingvistis-tieteellisin perustein, mitään keskustelua ei synny, koska makuasioiden ratkaisemiseen ei tiettävästi ole tieteellisiä kriteereitä.

Kysymystä uudissanan hyväksyttä-

vyyden kriteereistä on käsitelty kielenhuoltokirjallisuudessa laajasti. On kiinnostavaa nähdä, mitä uutta siitä tässä keskustelussa sanotaan. Pentti Leino kertaa kirjoituksessaan opettavaiseen sävyyn alan keskeiset perustotuudet. En usko niiden olevan vieraita kenellekään niistä, jotka Leino niputtaa kielenhuoltajiksi. Suomen kielen lautakunnassa on mukana johto-opin kärkipään asiantuntimus. Se johto-opillinen ortodoksia, jota vastaan Leino polemisoi, on virallisen kielenhuollon piirissä ohitettu kanta. Lautakunta ei ole koskaan hylännyt sanaa *seuranta*, ja mm. sellaiset »epäsäännölliset» johdokset kuin *maadoittaa*, *kattaus* ja *aterimet* ovat lautakunnan mielestä käypää kieltä.

Millainen on kielenhuoltajan käsitys kielestä, Leino kysyy. Riveillä ja rivien välissä hän antaa ymmärtää, että se on maallikkomainen: ei ymmärrä huoltaja paljonkaan »kielen grammaattisesta rakenteesta, siis kielijärjestelmästä». Muotianoja vainoaa ja makutuomarina esiintyy, mikä on kovin epätieteellistä.

Kielitoimisto voisi vastata monelle neuvoa kysyvälle, ettei lingvistiikka ole vielä ratkaissut pulmaasi, odotellaan tutkimusten tuloksia. Neuvonnan kantava periaate kuitenkin on, että jokaiseen kielenkäytön pulmaan on esitettävä jokin ratkaisu. Usein todetaan, että kaikki vaihtoehdot käyvät ja että tekstiyhteys ratkaisee, mikä valitaan. Joskus vastaus joudutaan todella antamaan »tunteen viittauksen mukaan», mutta pohdinnassa käytetään kyllä hyväksi samantapaisista yleistietoa kielestä, jota Leino kirjoituksessaan runsain mitoin esittelee. Ei kuitenkaan liene tarpeen kaikissa yhteyksissä tähdentää, että kieli on »paitsi tiedonvälityksen myös sosiaalisen vuorovaikutuksen keino», että sanoihin liittyy »erilaisia sosiaalisia ja emotionaalisia latauksia», että »kirjakieli on inhimillisen vuorovaikutuksen väline» yms. Totta kaikki, mutta ikään kuin liian itses-tään selvää.

Kielenhuollon tehtävänä ei ole pelkätään selittää, miksi jokin uusi kilpaileva

muoto on syntynyt. Variantin syntytymisen oivaltamisesta ei ilman muuta seuraa, että variantti olisi otettava normikieleen. Merkitykseltään eriytymättömien vaihtoehtojen runsaus ei ole yksinomaan etu kielenkäyttäjälle. Jokaisella erinäköisellä sanalla voi kyllä olla eri maku, kuten Esko Tuulos on Kielikellossa (3/1988) arvellut, mutta normikieleen riittää *saada aikaan*, »saada aikaiseksi» on mielestäni esimerkiksi virkakielessä tarpeeton variantti. Kun Leino siteeraa Tuuloksen mielipidettä hyväksyvästi, voi kysyä, miksi kirjakieltä kehiteltäessä on vuosisatojen varrella ylipääntään karsittu erilaisia alueellisia variantteja. Jos kerran kahtalaisuus *sinänsä* ja *sinällään* on jonkinlainen rikkaus, normikielen kehittämistäipaleella on tuhottu mittaamattomia arvoja, kun on pyritty yhden vaihtoehdon ratkaisuihin. Kielen tutkijan suurennuslasin alla esimerkiksi taivutus *syttä* : *syllän* : *syttää* hohtaa helmenä, mutta jos se rikastavuutensa takia olisi aikanaan hyväksytty virallisuonteisiin teksteihin *sylen* rinnalle, kirjoittajia jäytäisi jatkuva epäily siitä, ovatko vaihtoehdot todella samanveroisia. Jos mitään kielitoimistoa ei olisi, vastausta etsittäisiin lakiteksteistä niin kuin nyt tehdään kiisteltäessä siitä, valitaanko pöytäkirjalle *tarkistaja* vai *tarkastaja*.

Vielä pari pikkuseikkaa. *Valmius* tuli silmätikuksi, kun se oli menossa lakitekstiin. Väljä yläkäsite on moneen tarkoitukseen hyvä, mutta säädöksen pitäisi olla sellainen, »jotta hallittavatkin ymmärtäisivät, mistä milloinkin on kysymys», kuten Leino kirjoittaa. *Valmiutta* käsitellessään hän sanoo, ettei ihmistä »voida kieltää monitulkintaisuudesta». Saanee siitä kuitenkin huomauttaa, kun kyseessä on lakikieli. *Valmiuden* monitulkintaisuushan ilmeni siten, etteivät lukijat pystyneet edes kontekstin avulla päättelemään, mitä tuo sana kulloinkin tarkoitti.

Ori-sanalle hyväksyttiin esityksestäni suomen kielen lautakunnassa (23.5.1988) tähänastisen rinnalle taivutus *orin* : *oria*

: *oreja*, kun normikielen taivutustyyppi-taulukkoa käsiteltiin. Tämä vain osoitukseksi siitä, että kantaa on ollut varaa tarkistaakin.

Leino paheksuu sitä, että huolto on ulottunut »jopa siihen, miten puheliimeen tulisi vastaila». Tässäkään ei kuitenkaan ole menty suutaroimaan sinne, minne ei ole pyydetty. Vaihtehoitajien ja sihteerien koulutuksessa tarvitaan opastusta myös puhelimen käytössä, siksi tuon jutun pyynnöstä kirjoitin. Pyyntöä kielitoimistosta lähtee saarnaaja melkein vaikka mihin. Pyyntöä tulen kyllä esittelemään näkemyksiäni vaikka yliopiston professoreille siitä, miten luenolla olisi puhuttava. Kieltämättä näissä yhteyksissä leimautuu herkästi maku-tuomariksi, koska aina ei voi nojata tutkimustuloksiin. Mutta kysyntään täytyy yrittää vastata.

Esimerkkinä »järjettömästä normista» Leino mainitsee *-otta* : *-oitta* -verbit; hänen mielestään selvä ratkaisu olisi »yleinen *i:ttömyys*». Kun kielenhuoltajat aikanaan ehdottivat juuri tätä ratkaisua (ks. Martti Rapola, *Vir.* 1947, s. 220— ja Matti Sadeniemi, *Kielikello* 7 [1974], s. 7), se torjuttiin. On hiukan kohtuutonta sysätä tässä asiassa vastuuta kielenhuoltajille.

On antoisaa mutta hiukan populistista julkaista luetteloita sanoituksista, joita kielenhuoltajat ovat kielipakinoissaan perustelu- ym. tarkoituksessa käyttäneet. Kun yleisölle tarkoitetuissa pakinoissa ei voi käyttää nihki tieteellistä jargonia, on tietysti turvaututtu monenlaiseen soimukseen ja suostutteluun. Tällaisilta arvoväritteisiä sanontoja viljeleviltä huoltareilta Leino haluaisi evätä Setälään vedoten puhevallan. Puhua saisi vain, jos on hankkinut »selvän käsityksen kielen elämästä», selvittänyt itselleen »kielen aatteellisen tehtävän, sen päämäärän, johon on pyrittävä». Tämä lie-nee tulkittava niin, että tieto kielen elämästä ja aatteellisesta tehtävästä puutuu kaikilta niiltä, jotka ovat argumentoineet maallikkomaisin sanakääntein. Leinolla ja hänen kouluttamillaan ling-

Keskustelua

visteillä tuo tieto sen sijaan tuntuisi olevan. Leino kiittää Setälää myös sen takia, ettei tämä »halunnut puhua niinkään ilmausten virheellisyydestä tai virheettömyydestä kuin niiden soveltuvuudesta kirjakieleen». Missä suosituksissaan esimerkiksi kielitoimisto on puhunut virheistä? Ilmaus »soveltuvuus kirjakieleen» on tyhjä fraasi. Jään odottamaan Leinon määritelmiä soveltuvuuden tieteellisistä kriteereistä.

Kirjoituksensa lopussa Leino sysää kielenhuoltajat vielä poliittiseenkin vastuuseen: »Kielenhuolto on kielipolitiikkaa, ja kielipolitiikka taas kytkeytyy erottamattomasti yleiseen poliittiseen ideologiaan: liberaalisuuteen ja konservatiivisuuteen, yksi- ja moniarvoisuuteen, vanhan varjeluun ja uuden hyväksymiseen.» En ole varma, mitä Leino tarkoittaa. Mikä on »yleinen poliittinen ideologia»? Miten kytkeytyy? Eturyhmien ideologisessa mittelyssä on kielenhuollon kannalta olennaista puuttua semanttisen vapauden väärinkäyttöön. Jos minä olisin uskonut, että sanat *liberaalisuus* ja *konservatiivisuus* kuvaavat poliittisten ryhmittymien perimmäisiä tavoitteita ja käyttövoimia, olisin jo aikoja sitten lyönyt pääni julkisuudessa seinään. Olen käynyt pitämässä esitelmiä kaikkien poliittisten puolueiden lehtien toimituksissa, hallinnon ja oikeuslaitoksen kaikissa portaissa, mainos- ja markkinointitoimistoissa ja pappien seminaareissa. Uskon tietäväni jotakin siitä, miten suomen kieltä käytetään poliittisessa ja kaupallisessa suostuttelussa ja peitteilyssä sekä tieteen arvovallan kaapuna. Olen myös julkisesti ilmaissut kantani tästä manipuloinnista siitä riippumatta, mikä ryhmä sitä harjoittaa. Olen lausunut mielipiteeni hallituksen Suomi-kuvasta ja presidentin roolista kansallisten pyrkimysten tukemisessa. »Valtaan liittyy aina vastuu», Leino ilmoittaa. Jos hän tarkoittaa vastuulla velvollisuutta osoittaa semanttisen vapauden väärinkäyttö, hänen tulisi kertoa, missä kohden vastuuta on vältetty. Mutta ilmeisesti Leinolla on mielessä jokin muu vas-

tuu. Jään kiinnostuneena odottamaan, miten lingvistin valta-analyysi etenee.

Leino pitää kovin ikävänä sitä, että kielehuoltajien näpertely pikkuasioissa on muovannut ihmisten asenteita kielteiseksi kielenhuoltoon kohtaan. Tässä voisi nähdä krokotiilinkyynelten vuotavan, mutta mieluummin uskon, että Leino on vakavissaan. Hänet on hiljattain määrätty ylioppilastutkintolautakunnan äidinkielen jaoksen puheenjohtajaksi. Siinä tehtävässä joutuu ottamaan kantaa äidinkielen kouluopetuksen tavoitteisiin. Normikieltä ei ole keksitty koulua varten, mutta tähän asti yksi koulun tavoitteista on ollut opettaa nuoret hallitsemaan normikieli. Minun mielestäni taito kirjoittaa ja tarvittaessa puhuakin normikieltä on edelleen kovaa valuuttaa eteenpäin pyrkiville ihmisille. (Eri asia on, jos nuoret eivät halua ajatella elämää uraputkena.) Vaikka kaikki kielenhuolto lopetettaisiin, normikieli jäisi elämään, ja pian syntyisi yksityisiä konsulttitoimistoja kertomaan, millaista normikieli on. Minusta on parempi, että valtion ylläpitämä yksikkö laatii esimerkiksi nykykielen sanakirjan, joka kuvaa sekä normikielen ytimen että runsaan määrän erilaisia tyyllillisiä vaihtoehtoja. Tämä kodifointityö on virallisen kielenhuollon päätehtävä, mutta sen ja eräät muut käytännön kielenhuollon keskeistehtävät Leino ohittaa 17-sivuisessa kirjoituksessaan kokonaan. Tästä ohituksesta saattaa aiheutua kielenhuollon kuralle enemmän haittaa kuin siitä näpertelestä, joka Leinon mukaan on tuota kuvaa himmentänyt. Leinon artikkeli ei ole kokonaiskuva eikä sellaiseksi tarkoitettu, mutta hätäisimmät lukijat saattavat huumautua sen pituudesta. Esimerkiksi Äidinkielen opettajain liiton puheenjohtaja Anneli Kauppinen on jo Virkkeen (1/1990) pääkirjoituksessa intoutunut antamaan Leinoon vedoten sen kuvan, että kielenhuolto vaalii »yhteiskunnan kielenkäytöstä eristäytyvää kemiallisen puhdasta laboratoriokieltä». Mutta hänelle vastaan erikseen.

Tunnustan lopuksi, ettei kaikessa ole

onnistuttu. Leinon keskeinen huomautus ei ole aiheeton: kielenhuolto on tehnyt virheen »puuttamalla tärkeiden asioiden ohella tarpeettoman usein myös sellaisiin yksityiskohtiin, jotka itse kirjakielen kannalta ovat epäolennaisia». Täytyy vain muistaa, että päivittäisessä neuvonnassa on aina annettava jokin vastaus ja että jotkut muut vaativat puuttumaan juuri niihin seikkoihin, joita Leino pitää epäolennaisina. Mutta ei saisi provosoi-tua. Leino katsoo harhalyöntien syyksi tieteen välineistön puutteellisen hallin-nan. Minä en ole varma, että käytännön kielenneuvontaan ja normiratkaisujen tekoon kypsyttää ihmisen pelkkä lingvis-tinen koulutus akateemisissa seminaa-reissa. Jotakin täytyy tietää myös suomalaisesta yhteiskunnasta, ennen kuin voi sanoa omistavansa tietoa kielen elämästä.

Kielitoimiston kulloinenkin päällikkö on lenkki aikaisempien kielenhuoltajien ketjussa. Ei kielenhuoltajan työn arvoa kasvata se, että hän ryhtyy panemaan toisena aikana eläneiden ja toisista perusteista lähteneiden edeltäjien työtä matalaksi. Huonoiksi osoittautuneita suosituksia on korjailtava, ja tähän on nykyinen suomen kielen lautakunta ollut valmis, mutta kun äänestyspäätöksiä ei ole haluttu tehdä, eivät kaikki vanhat kiistakysymykset ole poistuneet päiväjärjestyksestä.

Nykykieli on kolmen sukupolven kieltä, ja eri polvien edustajilla on hieman erilainen käsitys siitä, millaista normikielen tulisi olla. Siksi normikieltä rakennettaessa on tehtävä kompromisseja, eivätkä perusteet tällöin ole koskaan puhtaasti tieteellisiä.

ESKO KOIVUSALO

Kielenhuolto Pentti Leinon puntarissa

Pentti Leino julkaisi Virittäjässä 4/89 keskustelun avaukseksi tarkoittamansa puheenvuoron kielenhuollon perusteista («Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto?»). Keskustellaan siis.

Leino peräänkuuluttaa kielenhuoltoomme nykyistä vapaamielisempää suhtautumistapaa ja toivoo sen lakkaavan sitomasta voimiaan »tarpeettomaan ja kielen kokonaisuuden kannalta merkityksettömään taisteluun» (s. 559), koska muuten »sen arvovalta rapistuu turhanpäiväisessä näpertelyssä» ja »sitä vaikeammaksi käy monien paljon tärkeämpien päämäärien saavuttaminen» (s. 563) – mitä nämä tärkeämmät sitten ovat, jää epäselväksi.

Leino toteaa myös, että »perustelut ovat – ymmärrettävästi – keskenään ristiriitaisia, eikä niitä voida johtaa selkeistä lingvistisistä periaatteista» (s. 566). Leino esittää, että viime vuosisadan kielenkehittäjien »ankaran puutarhurin» mentaliteetti on vaihtunut luonnonsuojelun alueen vartijan asenteeseen, ja vertaustaan jatkaen toivoo, että nyky-suomen huolto omaksuisi kansallispuiston valvojan suhtautumisen.

Leinon puheenvuoro on tarpeellinen, koska kielenhuollon perusteista, kuten hän toteaaakin, keskustellaan varsin vähän. Hänen mainitsemansa »laitostuneisuuden» ja »välinpitämättömyyden» ohella (s. 554) syynä voi olla myös varovaisuus, sillä urheilun ja Jouko Turkan laila kielenhuolto on niitä puheenaiheita, jotka saavat suomalaisten tunteet herkästi kuohahtamaan.

Leino luettelee joukon esimerkkejä tarpeettomasta ja mielestään myös toivottomasta taistelusta eräitä ilmauksia vastaan: *huomioida* merkityksessä 'ottaa huomioon', pianotaidetta tarkoittava *pianismi*, eräät johdostapaukset (*purkaamo*, *seuranta*). Vaikka hän sanookin, ettei ota kantaa yksittäisiin ilmauksiin, on vaikea uskoa hänen kantansa olevan